

K jedné kapitole z dějin jazykovědy. Příspěvek k 150. výročí úmrtí srovnávacího jazykovědce Augusta Schleichera

Lenka Vodrážková (Praha)

ONE CHAPTER IN THE HISTORY OF LINGUISTICS. A NOTE ON THE 150TH ANNIVERSARY OF THE DEATH OF COMPARATIVE LINGUIST AUGUST SCHLEICHER

The article concerns the history of linguistics in the 19th century, in particular August Schleicher's place in the history of linguistics and his scholarly heritage for linguistics in the 20th century, recalling that he was the founder of a method still characteristic of comparative linguistics today. The report describes the theory and methodology of this German representative of comparative linguistics, presenting Schleicher's research, which was influenced by Darwin's *Origin of Species* and by Hegel's philosophy. In Prague (1850–1857) Schleicher worked intensively on the synchronic and historical grammar of Old Church Slavonic (1852) and of Lithuanian (1856–1857). In Jena (1857–1868) he wrote one of the major syntheses of comparative and historical grammar of the Indo-European languages — his *Compendium der vergleichenden Sprachwissenschaft der indogermanischen Sprachen* (*Compendium of the Comparative Grammar of the Indo-European Languages*, 1861–1862) in which he postulated the first historical and comparative phonology of the Indo-European languages, which depends on the regularity, or “universal validity”, of the rules of sound change, or “sound laws”, and consolidated the large number of phonological and morphological descriptions of individual Indo-European languages into the unified system of a reconstructed Proto-Indo-European language; Schleicher then represented the inter-relationships of the Indo-European languages in the form of a genealogical tree diagram (*Stammbaum*).

KEYWORDS

Schleicher, comparative linguistics, Indo-European languages, Slavonic languages, genealogical tree diagram (*Stammbaum*), proto-language, history

KLÍČOVÁ SLOVA

Schleicher, srovnávací jazykověda, indoevropské jazyky, slovanské jazyky, genealogický strom (*Stammbaum*), prajazyk, historie

„Srovnávání jazyků vede k poznání organických zákonů nebo, což znamená to samé, k poznání vlastního rozumu ve zjevně neuspořádané směsici jazyků“ (August Schleicher, 1846).

1. POČÁTKY SROVNÁVACÍ JAZYKOVĚDY

V kontextu dějin jazykovědy přináší 19. století nové pohledy na jazyky a na vztahy, které mezi nimi existují a které jsou zároveň poprvé zkoumány na základě důsledné vědecké metodologie. První vědecké pokusy popsat dějiny jazyků se objevují již kon-

cem 18. století, kdy učenci začali hledat odpověď na otázku, jak určit příbuznost jazyků a jak jazyky srovnávat. Přitom postupovali systematicky — přesně srovnávali skupiny jazyků a vyvozovali shody mezi nimi. Důležitým impulsem pro rozvoj komparativní jazykovědy bylo srovnávání sanskrtu, jazyka staroindických literárních památek, s většinou evropských jazyků s cílem zjistit jejich příbuznost; v tomto směru navazovalo 19. století na 2. polovinu 18. století, kdy se objevovaly zprávy o sanskrtu a jeho příbuznosti s evropskými jazyky.¹ Pokud jazyky vykazovaly paralely, pak musely být příbuzné a vznikly kdysi ze společného základu, ze společného prajazyka. Příbuzné jazyky jsou tedy jazyky se společným prajazykem a tato příbuznost se dokazuje shodou hlásek ve slovech těchto jazyků, jehož podobu lze pouze rekonstruovat. V Evropě bylo přitom možné doklady o společném původu jazyků snadno najít, protože francouzština, španělština, italština a další románské jazyky vycházely jednoznačně z latiny.

Srovnávací studium jazyků mělo od počátku historický charakter, který pak ve 2. polovině 19. století převládl. Na základě komparativní metody byly systematicky srovnávány jednotlivé jazyky s cílem doložit historické souvislosti mezi nimi. Na základě formálních podobností a rozdílů mezi zkoumanými jazyky pak učinili jazykovědci pokus o rekonstrukci dřívějších stupňů vývoje jazyka. V případě shody byly považovány zkoumané jazyky za příbuzné, např. *patēr* (klasická řečtina) — *piter* (sanskrt) — *pater* (latina) — *faðar* (gótština) — *Vater* (němčina) — *father* (angličtina) — *padre* (italština) — *padre* (španělština) — *pare* (katalánština) — *père* francouzština) — *pai* (portugalština) atd.

Za zakladatele srovnávací gramatiky jsou považováni dánský filolog Rasmus Rask (1787–1832) a německý filolog Franz Bopp (1791–1867), základy historického studia jazyků položil Jacob Grimm (1785–1863).² Princip srovnávací metody shrnul Rasmus Rask v následujícím výroku: „Jestliže mezi dvěma jazyky shledáme tak velikou shodu v podobě nepostradatelných slov, že můžeme nalézt pravidla, podle kterých písmena (rozuměj hlásky) v jednom slově odpovídají písmenům v druhém, pak je mezi těmito jazyky základní vztah“ (Klégr — Zima, 1989, s. 46–47). Na základě metodologického postupu srovnávání jazyků se pak během 19. století rozvinul nový vědní obor — srovnávací jazykověda.

Období 19. století představuje z hlediska dějin jazykovědy poměrně uzavřený celek, který se sice vyvíjel, měnil i směr bádání a revidoval poznatky, ale přitom se stále jednalo o rozšiřování a zdokonalování poznatků v rámci jediného proudu srovnávací a historické gramatiky, ze kterého se vymykal jen Wilhelm von Humboldt (1767–1835); jeho pozornost patřila zejména studiu současných živých jazyků a jejich klasifikaci podle struktury.³ S ohledem na společenské změny spojené s rozvíjejícími se národními hnutími se zájem badatelů soustředil v této době i na otázku dokonalosti indo-

1 Na příbuznost sanskrtu, řečtiny a latiny poukázal již v r. 1786 anglický právník a filolog William Jones (1746–1794). Srov. dále Černý, 1996, s. 88–89.

2 K osobnostem a dílu zakladatelů srovnávací a historické gramatiky viz Crystal, 1993, s. 296–297; Černý, 1996, s. 90–94.

3 Wilhelm von Humboldt považoval jazyk za aktivní sílu (*energeia*), za vrozenou lidskou vlastnost a nedílnou součást lidského ducha, která vytváří myšlení a zrcadlí mentalitu národa.

evropských⁴ jazyků — teorie o dokonalosti jazyka pak byly často spojeny se snahou prokázat též dokonalost daného národa.

2. SCHLEICHEROVA CESTA KE SROVNÁVACÍ JAZYKOVĚDĚ

Jednoho ze svých vrcholů dosáhla srovnávací gramatika ve vědeckém díle Augusta Schleichera (1821–1867). Tento německý jazykovědec pocházel z rodiny lékaře Johanna Gottlieba Schleichera (1793–1864), který ho výrazně podnítil k zájmu o pozorování přírody a o přírodní vědy. Jazykové znalosti prohluboval Schleicher již během gymnaziálních studií v Coburgu soukromou výukou arabštiny u tamního ředitele gymnázia. Schleicherova cesta ke srovnávací jazykovědě vedla od studia teologie na univerzitách v Lipsku (1840–1841) a v Tübingen (1841–1843), kde z pocitu vnitřní rozpolcenosti mezi vírou a věděním postupně zaměřil pozornost na Hegelovu filozofii a na studium semitských jazyků — hebrejštiny a arabštiny, a také sanskrtu a perštiny, až ke studiu klasické filologie doplněné o výuku orientálních jazyků a staroněmeckých dialektů na univerzitě v Bonnu (1843–1846); zde ho ovlivnili především klasický filolog Friedrich Ritschl (1806–1876), orientalista a profesor staroindického jazyka a literatury Christian Lassen (1800–1876) a romanista Friedrich Christian Diez (1794–1876). Roku 1846 získal Schleicher v Bonnu doktorát a krátce nato se habilitoval v oboru indického jazyka a literatury a srovnávací jazykovědy. Jako soukromý docent projevil již r. 1846 ve své nástupní přednášce *Über den Werth der Sprachvergleichung* svoje sympatie pro historicko-srovnávací jazykovědu indoevropských jazyků a nastínil další perspektivu pro srovnávací metriku, literární historii a mytologii jako vědy budoucnosti. Již tehdy měl na doporučení Christiana Lassena v úmyslu věnovat se v rámci srovnávacího výzkumu jazyků také slovanským jazykům, kterým srovnávací jazykovědci do té doby nevěnovali pozornost.

Revoluční rok 1848 zavedl Augusta Schleichera na cesty do Paříže, Bruselu a Vídně. Odtud zamířil do Kroměříže, aby jako novinář informoval o průběhu jednání říšského sněmu; k tomuto rozhodnutí ho vedly existenční důvody, protože chtěl získat prostředky na vědecké cesty. Během pobytu v Kroměříži si za pomoci Aloise Vaníčka (1825–1883), pozdějšího profesora srovnávací jazykovědy a sanskrtu na pražské univerzitě, dobře osvojil češtinu; Schleicherovy znalosti češtiny dokazují i jeho příspěvky z tehdejší doby, např. *O spisownej češtině. Otwřený list cizozemského linguisty Čechoslowanowi* (1849) a *O infinitiwě a supinum w jazyku slowanském* (1849).

Z jiných slovanských jazyků znal August Schleicher ještě polštinu, kterou se naučil během studií v Bonnu. Po návratu do Bonnu prohluboval studium slovanských jazyků a upoutal tím pozornost rakouského ministerstva školství, které nabídlo Schleicherovi profesuru na univerzitě v Praze s odůvodněním, že „[v]lastní směr, který jste ve svých jazykově srovnávacích studiích zvolil, když jste zahrnul do svých

4 Místo označení „indoevropský“ se v kolébce srovnávací a historické jazykovědy — v Německu — prosadil pojem „indogermánský“ (*indogermanisch*), který vznikl spojením pojmenování dvou zeměpisně nejvzdálenějších jazykových skupin indoíránských a germánských jazyků. V německé jazykové oblasti uvedl tento pojem do vědeckých prací orientalista a sinolog Heinrich Julius Klaproth (1783–1835).

OPEN ACCESS

bádání slovanské jazyky ve větší míře, než tomu bylo [v jazykovědném bádání] dosud, nechává očekávat, že by pražská univerzita byla přiměřeným a Vám samotnému žádoucím místem Vaší činnosti.“ (Schmidt, 1890, s. 406).

2.1 AUGUST SCHLEICHER A PRAHA

Po krátkém bonnském intermezzu se August Schleicher vrátil zpět do Prahy, aby byl v březnu 1850 na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě jmenován mimořádným profesorem klasické filologie s pověřením vedení přednášek o gramatice a literatuře latinského a řeckého jazyka. Brzy ale byla jeho přednášková činnost vlivem personálních poměrů na univerzitě směřována místo klasické filologie na jazykovědu. V květnu 1851 obdržel Schleicher na základě své žádosti a s ohledem na vědecké zájmy jako první v habsburské monarchii jmenování mimořádným profesorem srovnávací jazykovědy a sanskrtu a po odchodu germanisty Karla Augusta Hahna (1807–1857) do Vídně v roce 1851 začal suplovat přednášky o německém jazyce; od června 1853 působil na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě jako řádný profesor německé a srovnávací jazykovědy a sanskrtu (srov. Syllaba, 1995, s. 29). Jako univerzitní profesor získal respekt svých žáků, mezi které patřil např. i pozdější profesor klasické filologie Jan Kvíčala (1834–1908). Uznání dosáhl především kvůli svojí nezájatosti v otázce národnostní, kde nečinil rozdíly mezi Čechy a Němci, a také díky svým jazykovým znalostem, zejména češtiny (viz dále Syllaba, 1995, s. 38).

Během svého univerzitního působení v Praze pokračoval August Schleicher ve studiu češtiny, kterou byl nejen schopen komunikovat, ale zabýval se jí i z hlediska jazykovědného (*Über böhmische Grammatik, mit Berücksichtigung der vorhandenen böhmischen Grammatiken*, 1850; *Über böhmische Grammatik, mit Berücksichtigung der Grammatik für Deutsche*, 1851). K Praze se váže i jeho přátelství nejen s Aloisem Vaníčkem, ale i s klasickým filologem Georgem Curtiem (1820–1885), zde také udržoval úzké styky s některými osobnostmi českého národního obrození, zvláště s národopiscem a profesorem srovnávací slovanské gramatiky Františkem Ladislavem Čelakovským (1799–1852), se slavistou a správcem slavistického oddělení univerzitní knihovny Pavlem Josefem Šafaříkem (1795–1861) a Ignácem Janem Hanušem (1812–1869), profesorem filozofie a dějin filozofie.

V roce 1857 se především pod tíhou společenských, národnostních a politických poměrů Bachova neoabsolutistického režimu, které na Augusta Schleichera doléhaly, rozhodl pro změnu a nakonec zakotvil na skrovně dotované pozici „čestného“ profesora srovnávacího jazykozpytu a německé filologie na univerzitě v Jeně; zde se přátelil s germanistou Johannesem Schmidtem (1843–1901) a slavistou Augustem Leskiem (1840–1916). Jena se stala posledním místem jeho akademického i vědeckého působení — v roce 1868 zde August Schleicher zemřel.

3. ZÁKLADNÍ OBLASTI SCHLEICHEROVY VĚDECKÉ ČINNOSTI

Vědecká činnost Augusta Schleichera zahrnuje dvě základní oblasti: a) výzkum slovanských jazyků, kterému se intenzivně věnoval v době pražského působení,

a b) teorii vývoje jazyka, dělení jazyků a jejich prajazyka, na které se soustředil během svého působení v Jeně. Změnu působiště i těžiště vědecké práce doprovázel u Schleichera i odlišný způsob bádání: ryze empirický výzkum slovanských jazyků vystřídal zájem o teorii jazykového vývoje.

3.1 VÝZKUM SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

Praha poskytla Augustu Schleicherovi zejména díky slavistickému oddělení univerzitní knihovny odborné zázemí pro výzkum slovanských jazyků. V roce 1852 vydal první srovnávací práci o fonologii a morfologii staroslověnštiny *Die Formenlehre der kirchenslawischen Sprache, erklärend und vergleichend dargestellt* (1852, reprint 1976), ve které se snažil doložit shody mezi všemi slovanskými jazyky. Svůj zájem o studium slovanských jazyků prohloubil Schleicher díky podpoře vídeňské akademie na studijním pobytu v Litvě v létě 1852, jehož vědecké výsledky o pobaltských jazycích, zejména litevštině, publikoval v první vědecké gramatice litevštiny *Handbuch der litauischen Sprache (I. Litauische Grammatik, II. Litauisches Lesebuch und Glossar, 2 sv., 1856–1857)*. Schleicher ve své práci přesně popsal hláskový systém litevštiny a charakterizoval z jazykově-historického hlediska jeho specifika. Slovanským, zejména pak polabským jazykům se věnoval i po odchodu z Prahy; posmrtně vyšel ještě jeho hláskový a gramatický popis polabských jazyků (*Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache*, 1871, reprint 1978). Srovnávací gramatiku slovanských jazyků, kterou plánoval 18 let a na které pracoval od r. 1858 v rámci svých úkolů zahraničního dopisujícího člena pro Petrohradskou akademii věd, nedokončil.

I když se August Schleicher zabýval také studiem a popisem středohornoněmecké a novohornoněmecké gramatiky (*Die deutsche Sprache*, 1860, ¹1888) a německou dialektologií (*Volkstümliches aus Sonnenberg im Meininger Oberlande — Lautlehre der Sonnenberger Mundart*, 1858, ²1894), které v Jeně upozadily zejména z profesních důvodů výzkum slovanských jazyků, přesto mu jako prvnímu významnému slavistovi neslovanského původu zůstávají za jeho vědecký přínos trvale připsané zásluhy v oblasti slavistiky.

3.2 SCHLEICHEROVA TEORIE VÝVOJE JAZYKA

Na Augustu Schleicherovi a jeho jazykovědném díle se projevovala od počátku jeho biologická průprava a zájem o botaniku, ke kterým se připojil vliv Darwinovy vývojové teorie o původu druhů z roku 1859. S biologem a profesorem zoologie na univerzitě v Jeně Ernstem Haeckelem (1834–1919) rozváděl myšlenky o aplikaci Darwinovy evoluční teorie a přírodovědných metod v jazykovědě, jak dokládá jeho práce *Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen* (1865); tyto postoje se promítly do jeho klasifikace lingvistiky jako přírodní vědy.⁵

Těžiště mezi řadou lingvistických děl představuje *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1861–1862, ³1866, ⁴1876, reprint 1974), které

⁵ „[...] die Methode der Linguistik [...] schliesst sich wesentlich der Methode der übrigen Naturwissenschaften an“. Cit.: Jankowsky, 2001, s. 1328.

OPEN ACCESS

obsahuje zásadní teze Schleicherova výzkumu jazyků. Schleicher se zde věnoval otázkám a problémům jazykového vývoje, interpretaci jazyka jako „organismu“, rekonstrukci indoevropského prajazyka a klasifikaci indoevropských jazyků.

Podle Schleicherova biologického, fyziologického pojetí jazyka⁶ není jazyk společenským jevem, nýbrž výtvorem přírody, jehož změny lze analyzovat pomocí přírodovědných postupů, je živým organismem, který se rodí, roste a vyvíjí, stárne a nakonec umírá.⁷ Celý vývojový cyklus lze přitom podle Schleichera, který zde vycházel z dědictví filozofie dějin Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770–1831), rozdělit do dvou období: v prehistorickém období se jazyk zdokonaluje, prochází stadiem izolačního typu (např. čínština) přes typ aglutinační (např. ugrofinské jazyky) až nakonec dosáhne nejdokonalejšího stadia, kdy se stává jazykem flektivním; z hlediska dělení jazyků se zde Schleicher opíral o Humboldtovy tři skupiny jazyků, a to izolované, aglutinační a flektivní. Druhé, tj. historické období spojené s písemnou podobou jazyka je u Schleichera charakterizováno zastavením dalšího přirozeného vývoje a následným úpadkem jazyka.

Pod vlivem darwinismu vytvořil August Schleicher schéma historického vývoje tehdy známých indoevropských jazyků v podobě genealogického stromu (tzv. *Stammbaumtheorie*), v němž kmen (*Stammbaum*) představuje indoevropský prajazyk a každá část větve mezi dvěma rozvětvenímí odpovídá určitému indoevropskému jazyku.

Jako první lingvista začal ve srovnávací gramatice indoevropských jazyků používat jazykového materiálu slovanských a baltských jazyků, zejména pak litevštiny. Schleicher zkoumal vztahy mezi jazyky indoevropské jazykové rodiny (*Sprachfamilie*⁸), kde ovlivněný hegelíanskými myšlenkami upřednostňoval dialektický pohled, a jako jediný pak tvrdil, že se změny mezi větvemi indoevropské skupiny jazyků realizovaly v době prehistorické. Tuto teorii kritizoval již krátce po Schleicherově smrti jeho žák Johannes Schmidt, který místo ní navrhl svoji tzv. teorii vln (*Wellentheorie*), podle níž se jazykové jevy šíří ve formě vln směrem od centra k periférii, přičemž postupně zanikají; tato teorie podnítila později zájem o lingvistický zeměpis a dialek-

6 Schleicherův biologický přístup konkuroval psychologickému přístupu v jazykovědě prozazovanému Heymannem Steintalem (1823–1899), který rozpracoval Humboldtovu teorii souvislosti struktury jazyka a mentality příslušného národa a zároveň zdůrazňoval i studium individuálního jazyka odrážejícího psychiku jednotlivce. Srov. Černý, 1996, s. 95.

7 „[...] das Leben der Sprache [unterscheidet sich] durchaus nicht wesentlich von dem aller anderen lebenden Organismen, der Pflanzen und Tiere. Es hat wie diese eine Periode des Wachstums von den einfachsten Anfängen an zu den zusammengesetzteren Formen und eine Periode des Alterns, in welcher sich die Sprachen von der erreichten höchsten Stufe der Ausbildung allmählich mehr und mehr entfernen [...] Die Naturforscher nennen dies die rückschreitende Metamorphose.“ Cit. Jankowsky, 2001, s. 1328.

8 Od 19. století se ke klasifikaci jazyků používaly m. j. pojmy *skupina jazyků* nebo *jazyková rodina* (*Sprachfamilie*), které se dodnes objevují jako všeobecné označení pro každou skupinu historicky pravděpodobně příbuzných jazyků. K názornému popisu historických vztahů mezi jazyky slouží většinou obraz jazykové rodiny (*Sprachfamilie*) nebo kmene (*Stammbaum*). V indoevropské skupině jazyků je praindoevropština rodičovským jazykem (*Elternsprache*) pro dceřiné jazyky (*Tochtersprachen*) jako např. latinu, řečtinu a sanskrt. Srov. Klégr — Zima, 1989, s. 47–48.

tologii. Na Schleicherovo striktní oddělení vzniku a úpadku jazyka reagoval Schmidt tezí, že se jedná jen o rozdílné strany jednoho a toho samého procesu. Z pohledu současné srovnávací jazykovědy se jednotlivé větve indoevropské skupiny jazyků nevícejí nezávisle na sobě — mohou se od sebe vývojem vzdálit, ale také přiblížit.

Kritiku si Schleicher vysloužil i za postup rekonstrukce indoevropského prajazyka — praindoevropštiny, kterou se pokusil vyvodit z indoevropských jazyků, gramaticky ji zachytit a popsat; jednotlivé popsané hlásky sice existovaly, ale pravděpodobně v různých obdobích. Je tedy neprokazatelné, že by hlásky existovaly vedle sebe v určitém období všechny najednou, jak se Schleicher domníval. Ve srovnávacím hláskosloví indoevropských jazyků požadoval přísné zákony s platností bez výjimek. Do historicko-srovnávací jazykovědy zavedl metodu rekonstrukce a označení hvězdičkou (*) pro rekonstruovaný tvar. Tento způsob označování rekonstruovaných tvarů, např. **ekwos* (praide. substantivum ‘kůň’ v nom. sg. odvozené z lat. *equus*, řec. *hippos*, staroind. *ácvas*), se ujal; dané tvary se přitom považují pouze za pravděpodobné. Podle tehdejších pravidel rekonstrukce prajazyka, především jeho fonologie a morfologie uveřejnil Schleicher v roce 1868 text krátké bajky *Avis akvāsas ka* (Ovce a koně), který sám sestavil. Z dnešního pohledu to byla efektní prezentace možnosti rekonstrukce, která tehdy nezapadla, ale během 150 let se dočkala několikrát revize, např. u Hermanna Hirta (1939), Winfreda Lehmana a Ladislava Zgusty (1979), Martina Peterse (1985), Jamese Malloryho a Douglase Adamse (1997, 2006); jednotlivé verze pak předkládají ukázkou rekonstrukce v pojetí reprezentantů různých koncepcí nebo etap indoeuropeistiky (srov. Vavroušek, 2007, s. 15). Autor bajky August Schleicher byl pod vlivem doby, která při rekonstrukcích považovala sanskrt za nejbližší prajazyku. Výklady bajky nejsou z vědeckého pohledu žádným zásadním přínosem pro rekonstrukci prajazyka, ale jde spíše o materiál pro cvičení v rekonstrukci. Je jisté, že „Schleicherova bajka zůstane symbolem rekonstrukce praindoevropštiny i pro další generace studentů“ (Vavroušek, 2007, s. 19).

4. SCHLEICHERŮV ODKAZ

V díle Augusta Schleichera byl dovršen vývoj srovnávací gramatiky, a to v oblasti teoretické i prakticko-filologické. Význam jeho vědecké práce tkví především v systematizaci výsledků jazykovědných bádání. I když je Schleicherův vědecký přínos stále předmětem kritického studia a hodnocení odborníků, patří tato osobnost k průkopníkům srovnávací jazykovědy — disciplíny, která dala v 19. století jazykovědnému bádání do té doby zaměřenému na studium klasických jazyků nový směr a s ním nové pohledy na jazyky a na vztahy, které mezi nimi existují. Velkým přínosem pro zkoumání jazyků bylo zavedení přísné a důsledné vědecké metodologie. V tomto směru navazuje na oba základní proudy 19. století i jazykověda 20. století, která a) používá přísně vědecké metody při výzkumu (historická a srovnávací jazykověda) a b) studuje jazyk jako strukturu, jejíž jednotky nelze analyzovat odděleně od funkcí, které zastávají v celém systému (Humboldt).

Schleicherovi nástupci oceňovali jeho systematické, přehledné a věcné zpracování rozsáhlého jazykového materiálu více než 60 jazyků, kde na základě důsledné

vědecké metodologie Schleicher sledoval paralely v jazycích v historickém procesu jejich vývoje. Zásadní pro další generace jazykovědců byl také Schleicherův první pokus o rekonstrukci indoevropského prajazyka a vývojových stupňů jednotlivých jazyků: „Že se jeho rekonstrukce později dočkaly mnohých oprav, spočívá v podstatě věci a nesnižuje to jejich hodnotu“ (Schmidt, 1890, s. 411). Z pohledu současné indoeuropeistiky je praindoevropština sice zdrojem, z něhož se vyvinuly všechny indoevropské jazyky, žádný z nich však není z prajazyka odvozen přímo; mezi prajazykem a konkrétním jazykem jsou ještě rekonstruované mezistupně. Zároveň se posunul obsah pojmu *srovnávání jazyků* od výhradně historicky zaměřené komparace jazykového materiálu příbuzných jazyků k rozvoji srovnávání jazyků z pohledu typologického, tzn. porovnávání struktury a funkce jejich komponentů bez ohledu na příbuzenské vztahy těchto jazyků (viz Vavroušek, 2007, s. 1–6).

Schleicherovo dílo obsahuje poznatky, na které navázaly další lingvistické školy a směry, a to zejména v případě zájmu o fonetiku a o studium mluvené podoby jazyka. Vývoj srovnávacího indoevropského jazykového bádání zaznamenal přínos k poznání lidstva a podstatně ovlivnil vznik obecné jazykovědy. Do konce 20. let 20. století měla indoeuropeistika analyticko-historický charakter. Ve 30. letech se prosadil strukturální a funkční směr s těžištěm v synchronním výzkumu současných živých jazyků. Historické (diachronní) komponenty nebyly zcela potlačeny, ale obohaceny strukturálním pohledem na jazyk a nově konstituovány, jak tomu bylo např. u Romana Jakobsona (1896–1982). Další představitel Pražského lingvistického kroužku Vilém Mathesius (1882–1945) odkázal kriticky na nedostačující analyticko-historickou metodu, ale připustil bohatství a spolehlivost výsledků práce a zároveň označil za významného představitele předcházejícího směru právě Augusta Schleichera (*Kam jsme dospěli v jazykozpytu*, 1931). V 50. letech převážilo mínění, že pojetí jazyka jako organismu je definitivně překonáno, i když se Schleicherovi přiznalo mnoho trvalých impulsů pro teorii a praxi jazykovědného bádání. Generativně-transformační směr gramatiky pracoval s otázkou biologického charakteru lidského pokolení. V pozdější době se věnovala systematická pozornost výzkumu přirozeného jazyka, který zahrnul biologické i kulturně-historické komponenty jazyka: biologicky fixované struktury lidského organismu tvoří nutnou podmínku a bázi pro ovládnutí určitého jazyka, který je člověku kulturně-historicky zprostředkovaný; hypotéza, že jazyk je specificky lidský, geneticky zakotvený biologický program, se pak vrací v určitém ohledu ke Schleicherovi.

Přestože jednotlivé Schleicherovy teorie byly produktem své doby a výsledky jeho práce jsou překonány, zůstává nesporné, že se August Schleicher jako první v 19. století pokusil na základě poznatků získaných ze srovnávací a historické gramatiky vytvořit vedle četných komparatistických prací i jednotný a ucelený systém obecně lingvistický. I přes své nedostatky přinesl tento pokus cenné poznatky, které podnítily jeho následovníky ve filologických oborech konkrétních klasických a živých jazyků, srovnávací jazykovědy i obecné lingvistiky k novým objevům a poznatkům a zároveň k doplňování a rozmnožování poznatků o indoevropských jazycích.

LITERATURA

- BENSE, G. (2007): August Schleicher. In: *Neue Deutsche Biographie*, sv. 23, Berlin: Duncker & Humblot, s. 50.
- BIČOVSKÝ, J. (2017): *Praindoevropština*. 2 sv., Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- BYNON, T. (2001): The synthesis of comparative and historical Indo-European studies: August Schleicher. In: A. BURKHARDT — H. STEGER — H. E. WIEGAND (eds.), *History of the language sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften*, sv. 2, Berlin — New York: Walter de Gruyter [*Handbooks of linguistics and communication sciences / Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, vyd. S. AUROUX — E. F. K. KOERNER, — H.-J. NIEDEREHE, — K. VERSTEEGH, sv. 18.2], s. 1223–1239.
- CRYSTAL, D. (1993): *Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache*. Frankfurt/Main: Zweitausendeins.
- ČERNÝ, J. (1996): *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.
- ČERNÝ, J. — HOLEŠ, J. (2008): *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri.
- JANKOWSKY, K. R. (2001): The crisis of historical-comparative linguistics in the 1860s. In: A. BURKHARDT — H. STEGER — H. E. WIEGAND (eds.), *History of the language sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften*, sv. 2, Berlin — New York: Walter de Gruyter [*Handbooks of linguistics and communication sciences / Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, vyd. S. AUROUX — E. F. K. KOERNER, — H.-J. NIEDEREHE, — K. VERSTEEGH, sv. 18.2], s. 1326–1338.
- KLÉGR, A. — ZIMA, P. a kol. (1989): *Světém jazyků*. Praha: Albatros.
- KOHR, M. — KUCHARCZIK, K. (2001): Die Wurzeln des Strukturalismus in der Sprachwissenschaft des 19. Jahrhunderts. In: A. BURKHARDT — H. STEGER — H. E. WIEGAND (eds.), *History of the language sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften*, sv. 2, Berlin — New York: Walter de Gruyter [*Handbooks of linguistics and communication sciences / Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, vyd. S. AUROUX — E. F. K. KOERNER — H.-J. NIEDEREHE — K. VERSTEEGH, sv. 18.2], s. 1719–1735.
- MEIER-BRÜGGER, M. (2002): *Indogermanische Sprachwissenschaft*. 5. přepr. a dopl. vyd. Berlin — New York: Walter de Gruyter.
- RINGMACHER, M. (2001): Die Klassifizierung der Sprachen in der Mitte des neunzehnten Jahrhunderts. In: A. BURKHARDT — H. STEGER — H. E. WIEGAND (eds.), *History of the language sciences / Geschichte der Sprachwissenschaften*, sv. 2, Berlin — New York: Walter de Gruyter [*Handbooks of linguistics and communication sciences / Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, vyd. S. AUROUX — E. F. K. KOERNER — H.-J. NIEDEREHE — K. VERSTEEGH, sv. 18.2], s. 1427–1436.
- SCHLEICHER, A. (1876): *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. 4. vyd., Weimar: Hermann Böhlau.
- SCHMIDT, J. (1890): Schleicher, August. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Sv. 31, Leipzig: Duncker & Humblot, s. 402–419.
- SCHMIDT, W. — LANGNER, H. (2013): *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium*. 11., rozš. vyd., Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- SYLLABA, T. (1995): *August Schleicher und Böhmen*. Prag: Karls-Universität Prag.
- VAVROUŠEK, P. (2007): *O rekonstrukci praindoevropštiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

